

Tuuli Hong

Lakimies
1/2020
s. 3–27

Kohtaako lainsäädäntö pakkoavioliiton uhrin?

HAKUSANAT: pakkoavioliitto, ihmisoikeusvelvoitteet, Istanbulin sopimus, rikosoikeus, rikoslaki

1. Johdanto

Suomessa alaikäisten solmimat avioliitot ja pakkoavioliittoilmiö laajemmin nousivat otsikoihin ja suuren yleisön tietoisuuteen Euroopassa 2014–2015 puhjenneen pakolaiskriisin myötä.¹ Samaan ajankohtaan sijoittuu myös Euroopan neuvoston naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemistä ja torjumista koskevan yleissopimuksen, niin kutsutun Istanbulin sopimuksen, suomalainen ratifiointi ja voimaantulo.²

Artikkelissa Istanbulin sopimuksen asettamia kansallisen minimistandardin osoittavia velvoitteita käytetään mittapuuna, jota vasten tarkastellaan voimassaolevan suomalaisen lainsäädännön riittävyyttä ja soveltuvuutta pakkoavioliittotapauksiin. Rikosoikeudellisen vastuun toteutumisen lisäksi kiinnitetään huomiota siihen, millaisen suojan lainsäädäntö antaa pakkoavioliiton uhrille ja potentiaaliselle uhrille. Koska pakkoavioliiton uhrin usein ovat nuoria, jopa alaikäisiä, pohditaan artikkelissa myös sitä, tulisiko alaikäisten solmimien avioliittojen ehkäisyä tehostaa säätämällä erillinen nimenomaisesti lapsiavioliittotapauksiin soveltuva pykälä.

Pakkoavioliittoa tarkastellaan artikkelissa pääosin rikosoikeudellisesta näkökulmasta, mistä johtuen siviilioikeudellisten kysymysten pohdinta jää lähinnä pintaraapaisuksi. Tulevaisuudessa siviilioikeudellisen sääntelyn perusteellisempi arviointi olisi kuitenkin tärkeää esimerkiksi sen aviopuolisoiden varallisuuteen ja yhteisten lasten asemaan ulottuvien vaikutusten vuoksi.³

* *Tuuli Hong*, OTT.

1. Ks. esim. Iltasanomat 23.10.2016: ”Joillakin turvapaikanhakijoilla alaikäiset puoliset – Suomeenkin on tullut lapsivaimoja”, osoitteessa <https://www.is.fi/kotimaa/art-2000001023449.html>.

2. SopS 53/2015.

3. Pakkoavioliittoilmiötä olisi sen erityispiirteiden vuoksi perusteltua havainnoida myös lastensuojelullista näkökulmaa painottaen. Lisäksi ilmiön maantieteelliset rajat ylittävistä luonteesta johtuen on ilmeistä, ettei siihen voida puuttua riittävän tehokkaasti ilman kansainvälisoikeudel-

2. Eurooppalainen pakkoavioliittokeskustelu

Euroopan valtioissa käyty pakkoavioliittoon liittyvää lainsäädäntöä koskeva keskustelu on 2010-luvulla keskittynyt pitkälti kriminalisointiin kiertyviin kysymyksiin. Yksi syy tähän ovat Istanbulin sopimuksen sopimusvaltioille asettamat pakkoavioliittoa koskevat rikosoikeudelliset velvoitteet. Sopimuksen mukaan valtioiden on varmistuttava siitä, että aikuisen tai lapsen tahallinen pakottaminen avioliittoon on kansallisen lainsäädännön mukaan rangaistavaa. Rangaistavuuden on ulotuttava myös tilanteisiin, joissa henkilö on tahallaan, avioliittoon pakottamisen tarkoituksessa, houkuteltu kotivaltionsa rajojen ulkopuolelle.⁴ Rikosoikeudellisten velvoitteiden lisäksi sopimus sisältää myös pakkoavioliittoja koskevan siviilioikeudellisen velvoitteen, jonka mukaan sopimusosapuolten on toteutettava tarvittavat toimet sen varmistamiseksi, että pakottamalla solmitut avioliitot voidaan mitätöidä, kumota tai purkaa ilman uhriin kohdistuvaa kohuutonta taloudellista tai hallinnollista taakkaa.⁵

Istanbulin sopimus tuli Suomen osalta voimaan elokuussa 2015. Avioliittoon pakottamista koskevien sopimusvaatimusten osalta sopimusratifiointia ulkoministeriön alaisuudessa valmistellut työryhmä päätyi mietinnössään esittämään, että Suomen voimassa oleva lainsäädäntö täyttää sopimusvelvoitteet. Pakkoavioliiton rangaistavuuden osalta näkemystä perusteltiin viittaamalla oikeusministeriön ihmiskauppatyöryhmän mietinnössä tarkasteltuun ihmiskaupan tunnusmerkistöön. Ihmiskauppayrityksen mukaan ihmiskaupan tunnusmerkistö voi täytyä esimerkiksi tilanteissa, joissa henkilö saatetaan ihmisarvoa loukkaaviin olosuhteisiin.⁶ Kyseisenlaisina olosuhteina voidaan pitää muun muassa tiettyjä YK:n orjuuden, orjakaupan ja orjuuteen verrattavien järjestelmien ja käytännön tukahduttamiseksi laaditussa lisäsopimuksessa mainittuja pakkoavioliiton muotoja. Valmistelutyöryhmän näkemys oli, että ihmiskauppalainsäädäntö on siinä määrin kattava, ettei erilliselle pakkoavioliiton kriminalisoivalle säännökselle ole itsenäistä tarvetta.⁷ Myös pakkoavioliiton päättämistä koskevan velvoitteen osalta viitattiin olemassa olevan lainsäädännön riittävyys, Suomessa hakijan kannalta yksinkertaiseen avioeroprosessiin.⁸

listen seikkojen huomioimista. Näin ollen merkitystä on myös sillä, kuinka Euroopan valtioiden pakkoavioliittoa koskeva sääntely on sopusoinnussa keskenään.

4. Istanbulin sopimus, art. 37.

5. Istanbulin sopimus, art. 32.

6. Rikoslaki (1889/39, RL) 25:3.

7. Ulkoministeriö 2013: Naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta tehdyn Euroopan neuvoston yleissopimuksen voimaansaattamista valmistelleen työryhmän mietintö, s. 65–66.

8. Ulkoministeriön mietintö 2013, s. 61–62.

Ratifiointia valmistelleen työryhmän näkemys sai osakseen kritiikkiä jo mietintöä koskevissa lausunnoissa. Lausunnoissa tuotiin esimerkiksi esille, että vaikka ihmiskauppasääntelyä voitaisiinkin välillisesti ja pitkän päättelyketjun kautta soveltaa joihinkin pakkoavioliittotapauksiin, tämä ei käytännön tasolla vastaisi niihin tavoitteisiin, joihin yksiselitteinen kriminalisointi pyrkii.⁹ Alusta asti on ollut kyseenalaista, täyttääkö Suomen valitsema linja tosiasiaissa Istanbulin sopimuksen asettamat avioliittoon pakottamisen rangaistavuutta koskevat vaatimukset. Näkemys tulee jossain määrin tunnustetuksi myös ratifiointityöryhmän mietintöön sisältyvässä toteamuksessa, jonka mukaan ”voisi olla syytä harkita, onko lainsäädännön tarkemmalle arvioimiselle tältä osin tarvetta”.¹⁰

Istanbulin sopimuksen voidaan nähdä vauhdittaneen eurooppalaisia pakkoavioliittoon liittyviä lainsäädäntöhankkeita. Vaikka asianmukainen ilmiöön puuttuminen vaatii rikosoikeutta laajempaa lähestymistapaa, keskustelussa ovat painottuneet rangaistusvastuun toteuttamista koskevat kysymykset. Sinänsä sopimus jättää valtioille liikkumavaraa sen suhteen, kuinka rangaistavuus kansallisessa lainsäädännössä varmistetaan. Tästä huolimatta monessa Euroopan maassa on päädytty nimenomaan erilliskriminalisoinnin säätämiseen.¹¹ Vaikka uusien kriminalisointien määrä viittaisikin siihen, että Euroopan valtioissa vallitsee pakkoavioliiton kriminalisoimista tukeva suuntaus, kriminalisointihankkeita koskevat keskustelut ovat sisältäneet runsaasti myös kriminalisointia vastustavia kantoja. Pääpiirteissään kriminalisointia vastustetaan ja kannatetaan valtiosta toiseen samoin argumentein.¹²

9. Ulkoministeriön mietintö 2013, liitteet, Monika-Naiset liitto ry:n lausunto.

10. Ulkoministeriön mietintö 2013, s. 66.

11. Sopimuksen ratifioineista 34 valtiosta kriminalisoinnin ovat tähän mennessä säätäneet ainakin Alankomaat (2016), Belgia (2007), Espanja (2015), Italia (2015), Itävalta (2006), Kreikka (2013), Kroatia (2015), Kypros (2009), Luxemburg (2014), Malta (2014), Norja (2005), Portugal (2015), Ranska (2011), Ruotsi (2015), Saksa (2011), Slovenia (2015), Sveitsi (2013) ja Tanska (2008). Lisäksi pakkoavioliitto on kriminalisoitu sopimuksen allekirjoittaneissa mutta toistaiseksi ratifioimatta jättäneissä Iso-Britanniassa (2013), Slovakiassa (2013) ja Bulgariassa (2015). Virossa, Latviassa, Liettuaassa ja Irlannissa avioliittoon pakottamiseen sovelletaan erilliskriminalisoinnin sijasta ihmiskauppasäännöksiä. Samaan ratkaisuun on päädytty myös Euroopan neuvostoon kuulumattomassa Pohjois-Irlannissa. (Vrt. European Parliament 2016. Forced marriage from a gender perspective, study; Irem A. Ebeturk – Oliver Cowart, Criminalization of forced marriage in Europe: A qualitative comparative analysis. *International Journal of Comparative Sociology* 3/2017, s. 169–191, 175.)

12. Ks. esim. Anja Bredal, Tackling forced marriages in the Nordic countries: Between women's rights and immigration control, s. 332–353 teoksessa Lynn Welchmann – Sara Hossain (eds), “Honour” – Crimes, Paradigms and Violence against Women. Zed Books Ltd. 2005, s. 336–337; Aisha K. Gill – Sundari Anitha, Introduction, Framing forced marriage as a form of violence against women, s. 1–22 teoksessa Aisha K. Gill – Sundari Anitha (eds), Forced Marriage. Introducing a social justice and human rights perspective. Zed Books 2011, s. 9; Mohammad Mazher Idriss, Forced Marriages – The Need for Criminalisation? *Criminal Law Review* 9/2015, s. 687–703.

Kriminalisointia puoltavassa keskustelussa on tuotu esille kriminalisoinnin vaikutukset yleisesti pakkoavioliittokäytäntöä koskevaan suhtautumiseen: kriminalisointi nähdään keinona osoittaa avioliittoon pakottamisen luonne vakavana ihmisoikeusloukkauksena ja viestinä siitä, että valtiovalta tuomitsee avioliittoon pakottamisen. Tuomio- ja rangaistushukan uskotaan toimivan pelotteena potentiaalisia tekijöitä kohtaan ja ajan kuluessa johtavan toteutuneiden tekojen määrälliseen laskuun. Viranomaistoiminnassa kriminalisoinnin uskotaan johtavan tekojen aikaisempaa parempaan tunnistamiseen. Lisäksi kriminalisoinnin nähdään avaavan uhrille mahdollisuuden saada hyvitystä koetuista loukkauksista, jolloin kriminalisointi voisi uhrinäkökulmasta olla parhaimmillaan uhria voimaannuttava muutos.¹³

Kriminalisointia vastustavissa argumenteissa korostetaan huolta kriminalisoinnin vaikutuksista uhrien ilmoitushalukkuuteen. Pelkona on, että uhrin karttaisivat viranomaisyhteydenottoja ja itseään suojaavien siviilioikeudellisten vaatimusten esittämistä varmistaakseen, etteivät heidän perheenjäsenensä joutuisi rikoksista syytetyiksi. Pelätään myös, että uhrin joutuisivat kärsimään tilanteessa, jossa syyte syystä tai toisesta kaatuisi. Yksi vastaperuste liittyy näyttökysymyksiin. Huolena on syytteiden kaatuminen avioliiton tahdonvastaisuuden osoittavan näytön riittämättömyyteen. Lisäksi esille on tuotu pelko siitä, että kriminalisointi johtaisi tilanteisiin, joissa uhrin viettäisiin ulkomaille avioliiton solmimisen tarkoituksessa entistä nuorempina.¹⁴

Vasta-argumenteissa ilmaistut näkökulmat ovat jossain määrin aktualisoituneet valtioissa, joissa kriminalisointi on otettu osaksi lainsäädäntöä. Esimerkiksi tuomioita avioliittoon pakottamisesta ei ole juurikaan annettu. Monesti syynä on syytteiden kaatuminen näytön riittämättömyyteen, mikä on yhteydessä uhrien haavoittuvuuteen ja puuttuviin tukipalveluihin.¹⁵ Toisaalta on huomattava, että kriminalisoinnit ovat tuoreita. Ruotsissa oli tuoreen selvityksen mukaan tehty lain voimaantulon (2015) jälkeen vuoden 2017 loppuun mennessä 234 pakkoavioliittoa koskevaa rikosilmoitusta. Maaliskuun 2018 lopussa tapauksista kolme oli johtanut langettavaan tuomioon. Lisäksi ainakin kahdessa tapauksessa oli nostettu syyte ja useita oli edelleen esitutkinnassa. Syitä tuomioiden suhteellisen pieneen määrään voidaan selvityksen mukaan hakea prosessin kulusta. Suurimmassa osassa tapauksista asianomistaja on lapsi ja teosta epäillyt hänen vanhempansa. Tilanteessa on tavallista, että asianomistaja ei ole yhteistyöhaluinen tai vähintäänkin myöhemmin kiistää esitutkinnassa antamansa kertomuksen. Kuten selvityksestä käy ilmi, lopputuloksen kannalta on ensiarvoista, että lapselle määrättäisiin kyseisenlaisissa tapauksissa edunvalvoja. Ruotsissa näin

13. Gill – Anitha 2011, s. 9; European Union Agency for Fundamental Rights, Addressing Forced Marriages in the EU: Legal Provisions and Promising Practices, 2014, s. 19.

14. Gill – Anitha 2011, s. 10; European Union Agency for Fundamental Rights, 2014, s. 19.

15. European Parliament 2016, s. 52–55.

ei ole säännönmukaisesti menetelty. Kaikkiaan selvityksestä muodostuu käsitys siitä, että lainsäädäntö sinänsä on toimiva, mutta sen soveltaminen vaatii vielä opettelemista. Esimerkiksi näyttövaikeuksien osalta todetaan, että toimimalla nopeasti poliisi voisi saada haltuunsa todistemateriaaliksi käyttökelpoisia videoita, kuvia tai sähköpostikeskusteluja.¹⁶ Tutkinnan kehittämiseksi Ruotsissa on luotu poliisin sisäinen verkosto, jonka tarkoituksena on nostaa kyseisten rikosten tutkinnallista tasoa.¹⁷ Selvityksessä todetaankin, että ”suuntana on, että yhä useampi rikosilmoitus johtaa haasteeseen”.¹⁸

Suomessa pakkoavioliittojen esiintymistä ja ilmituloa on selvitetty Helsingin yliopiston kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin toimesta syksyllä 2017.¹⁹ Selvityksen pohjalta oikeusministeriössä laadittiin alkuvuodesta 2019 julkaistu muistio, jonka tarkoituksena oli koota tilannekuva pakkoavioliittojen ehkäisystä ja torjunnasta sekä kartoittaa jatkotoimenpiteiden tarvetta.²⁰ Lainsäädännön muutostarpeiden osalta muistiossa viitataan oikeusministeriön edustajan toteamukseen erilliskriminalisoinnin tarpeen selvittämisen ennen aikaisuudesta.²¹ Näin ollen ratifiointityöryhmän mainitsema lainsäädännön tarkempi arviointi on edelleen tekemättä.

Avioliittoon pakottamiseen soveltuvaa voimassaolevaa lainsäädäntöä tarkasteltaessa ja uusia säännöksiä hahmoteltaessa on pohdinta ulotettava siihen, kuinka pakkoavioliitto tulisi ymmärtää ja määritellä. Seuraavassa luvussa määrittelemiseen liittyviä haasteita lähestytään ensin yhteisöllisen kontrollin ja sen kautta tavoiteltavien pyrkimysten kautta. Tämän jälkeen avioliittoon pakottamista, usein ”muiden” väkivallaksi mielletävää ilmiötä, peilataan ”meidän” harjoittamaan väkivaltaan. Kolmannessa alaluvussa kysytään, mitä pakottamisen seurauksena solmittavalta suhteelta vaaditaan, jotta se voidaan ymmärtää pakkoavioliitoksi.

16. Statens offentliga utredningar SOU 2018:69. Slutbetänkande av Utredningen om starkare skydd mot barnäktenskap, tvångsäktenskap och brott med hedersmotiv, Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet, s. 112–115.

17. Ks. SOU 2018:69, s. 112, alaviite 12.

18. SOU 2018:69, s. 115.

19. Virve Toivonen, Pakkoavioliittojen esiintyminen ja ilmitulo Suomessa, selvitysmuistio. Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti 2017.

20. Oikeusministeriön muistio Pakkoavioliittojen ehkäisyn ja torjunnan tilannekuva sekä kartoitus jatkotoimenpiteistä, 2019.

21. Oikeusministeriön muistio 2019, s. 10. ”Oikeusministeriön edustajan mukaan on ennen aikaista selvittää erilliskriminalisoinnin tarvetta. Todettiin, että Istanbulin sopimuksen toimeenpanosuunnitelman 2018–2021 mukaan naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan torjunnan toimikunta (NAPE) tarkastelee toimeenpanosuunnitelman puolivälissä mahdollisia lainsäädännön muutostarpeita. Tässä vaiheessa voidaan arvioida myös pakkoavioliittoa koskevaa rikoslainsäädäntöä.”

3. Miten pakkoavioliitto tulisi ymmärtää ja määritellä?

3.1. Pakkoavioliitto yhteisöllisen kontrollin ilmentymänä

Avioliittoon pakottaminen on yksi kunniakontekstissa käytettävistä kontrollimekanismeista. Taustalla on pyrkimys varjella suvun mainetta tyttöjen ja nuorten naisten seksuaalisuuteen kohdistuvilla rajoituksilla ja kontrollilla ja näin toimimalla varmistaa henkilön päätöksenteon ja käyttäytymisen yhteensopivuus yhteisössä noudatettavan moraalinormiston kanssa.

Kunniakonfliktien kirjo on laaja, ja osa lapsiin ja nuoriin kohdistuvasta kontrollista, valvomisesta ja rajoittamisesta on tulkittavissa vanhempien normaaliin kasvatustuuseen kuuluvaksi.²² Vain pieni osa toimista täyttää jonkin rikoslain tunnusmerkistön. Ääripäiden väliin jää huomattava määrä tulkinnanvaraisia tekoja, joista osa – huolimatta siitä, että ne rikoslain näkökulmasta ovat oikeutettuja – loukkaa lapsen tai nuoren integriteettiä. Tekojen arvioimista vaikeuttaa se, että samankaltainen teko tai toiminta saa varsin erilaisia merkityksiä riippuen siitä, kohdistuuko se pikkulapseen vai varttuneempaan lapseen tai nuoreen.²³ Avioliittoon pakottamisen kohdalla teolla tavoiteltavan seurauksen, vastoin uhrin tahtoa tapahtuvan avioliiton solmimisen, oikeudenvastaisuus ei ole tulkinnanvarainen kysymys. Sen sijaan tulkintaongelmia voi aiheutua siitä, millaiset vaikutustoimet tai teot riittävät muodostamaan uhriin kohdistuvan pakon.

Pakkoavioliitto konstruoidaan usein vastakohdaksi vapaaseen suostumukseen perustuvalla avioliitolla. Pakkoelementtiä tarkasteltaessa tulisi pakon ja vapaan tahdon vastakkainasettelun sijasta korostaa pakon asteittaisuutta ja hienovaraisuutta. Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin pakkoavioliittoa käsittelevää muistiota varten haastateltujen asiantuntijoiden mukaan pakkoavioliittotilanteissa käytettävä pakko voi esiintyä hyvin eri muotoisena ja asteisena. Pakko voi olla luonteeltaan fyysistä, henkistä, hengellistä tai taloudellista tai käsittää piirteitä näistä kaikista.²⁴ Pakottaminen voi toisaalta ilmetä uhkana henkeen tai terveyteen kohdistuvasta rikoksesta, toisaalta saada hyvinkin hienovaraisia ja abstrakteja muotoja samoin tavoin kuin muunlaisen kunniaan liittyvän väkivallan yhteydessä ilmenevässä sosiaalisessa kontrollissa.

22. Anna Kaldal – Emelie Kankaanpää Thell, *Hedersrelaterat våld och förtryck mot barn och unga. Del II: Samhällets ansvar och förutsättningar att utreda och beivra brott*. Juridisk Tidskrift 2016/17 s. 349–380, 354.

23. Esim. Tuuli Hong, *Yhteisö, kontrolli ja oikeuden konteksti: suojaako rikoslaki yhteisöllisen väkivallan uhria?* Lakimies 3–4/2017, s. 362–386, 376.

24. Toivonen 2017.

Evan Stark on esitellyt tutkimuksessaan pakottavan kontrollin (*coercive control*) käsitteen.²⁵ Vaikka Stark on luonut käsitteen etenkin naisiin kohdistuvan lähisuhdeväkivallan selittämiseksi, käsite auttaa ymmärtämään myös avioliittoon pakottamista ja muita kunniaan liittyvän väkivallan ilmiöitä. Starkin mukaan pakottava kontrolli on vahingollista ja oikeudetonta henkilön toiseen henkilöön kohdistamaa lukemattomien pienien, niin fyysisten kuin ei-fyysisten, tekojen keinoin tapahtuvaa kontrollointia. Käsitteen tarkoituksena ei ole niinkään alleviivata tekoja itsessään vaan ennemminkin tehdä näkyväksi lyhytkestoisten tekojen pitkäkestoiset seuraukset. Stark näkeekin pakottavan kontrollin välineenä, jolla naisia alistavaa valta-asemaa ylläpidetään ja jolla naisten käyttäytymistä sekä alistumista patriarkaalisille normeille kontrolloidaan. Myös avioliittoon pakottamisen voi nähdä juuri kyseisenlaisena yhteisöjen nuoriin, etenkin naisiin ja tyttöihin, kohdistettavana kontrollimekanismina.

Starkin ajatukset pakottavasta kontrollista ovat yhteydessä *Liz Kellyn* 1980-luvun loppupuolella luomaan käsitteeseen ”seksuaalisen väkivallan jatkumosta”.²⁶ Käsitteen avulla Kelly pyrki laajentamaan seksuaalista väkivaltaa koskevaa ymmärrystä esittämällä erilaiset väkivaltateot ”elementtien jatkumona”, jossa yksi teko johtaa toiseen liukuvasti tekorajat ylittäen. Sen sijaan, että jatkumo asettaisi teot hierarkkiseen tai tekojen vakavuutta ilmentävään järjestykseen, tavoittelee se tekojen ja väkivaltakokemusten kompleksisuuden ja limittäisyyden kuvaamista. Samalla jatkumo auttaa tunnistamaan teoissa toistuvat erityispiirteet, jotka yhdistävät muutoin huomattavan erilaisia tekoja toisiinsa.²⁷

Liz Kellyn käsite väkivallan jatkumosta havainnollistaa myös yhteisölliselle väkivallalle tyypillistä sosiaalista kontrollia. Sosiaalisen kontrollin eri ilmenemis-muotoja yhdistää pyrkimys varmistaa tietyn käyttäytymismallin noudattaminen. Avioliittoon pakottamisen tilanteissa nuoreen kohdistettu kontrolli voi ilman varsinaista pakottamista riittää siihen, että nuori solmii itselleen vastentahtoisen avioliiton. Tavallisia ovat myös tilanteet, joissa pakkoa käytetään, mutta sitä vahvistavat keinot ovat niin hienovaraisia, että ne jäävät rikoslain tunnusmerkistöjen ulkopuolelle. Vanhempi voi esimerkiksi kertoa lapselle tai nuorelle, että tämän kieltäytyminen vanhempien toivomasta avioliitosta johtaa perheelle häpeälliseen tilanteeseen tai lapsen ajamiseen pois perhepiiristä. Kyseisenlaisissa tilanteissa nuori voi olla asemassa, jossa hän ei edes uskalla ilmaista haluttomuuttaan avioliiton solmimiseen.²⁸

Pakkoavioliittoilmiön tarkastelu rikastuisi, jos ilmiötä tarkasteltaisiin edellä esitetyn kaltaisten tilanteiden huomioimisen mahdollistavalla tavalla jatkumona.

25. Evan Stark, *Coercive control: How men entrap women in personal life*. Oxford University Press 2009.

26. Liz Kelly, *Surviving sexual violence*. Polity Press 1988.

27. Liz Kelly, *What's in a Name? Defining Child Sexual Abuse*. *Feminist Review* Spring/1988, s. 65–73, 67.

28. SOU 2018:69, s. 122.

Tällöin myös ääripäiden, suostumuksen ja pakon, välille sijoittuvat erilaiset ja eri asteiset yhteisölliset odotukset, kontrollin ja suostuttelun keinot sekä painostaminen nähtäisiin lopputuloksen kannalta relevantteina toisen tahtoon vaikuttavina elementteinä.²⁹ Koska hienovarainen ja epäsuora yhteisön sosiaalisesta säännöstöstä kumpuava pakottaminen ja uhkailu vaikuttavat (potentiaalisen) uhrin valintoihin ja toimiin samalla tavoin kuin konkreettinen fyysinen pakko tai uhka, niiden merkitys tulisi nostaa esille pakkoavioliittokeskustelussa.³⁰

3.2. ”Meidän” ja ”muiden” väkivaltaa

Pohjoismaisissa naisiin kohdistuvaa väkivaltaa ja lähisuhdeväkivaltaa koskeissa poliittisluonteisissa asiakirjoissa tietyt väkivaltatyypit on esitetty korostuneesti maahanmuuttajayhteisöjen ongelmana. Myös Suomessa kunniaan liittyvää väkivaltaa ja siihen monessa suhteessa kiinnittyvää avioliittoon pakottamista käsitellään poliittisissa asiakirjoissa pääasiassa ”tavallisesta” sukupuolistuneesta väkivallasta irrallisina ilmiöinä. Kyseisenlainen esitystapa paitsi ruokkii kulttuurisia stereotypioita myös rakentaa eroa ”meidän” ja ”muiden” välille. Seurauksena kantaväestön harjoittama väkivalta muuttuu näkymättömäksi ja vähintäänkin ”muiden” väkivaltaa ”hyväksytymmäksi”.³¹

Vastakkainasettelu ”meidän” ja ”muiden” välillä näkyy jossain määrin myös pakkoavioliiton määritelmässä. Tavallisimmin pakkoavioliitto määritellään avioliitoksi, joka on solmittu vastoin joko toisen tai molempien puolisoitten suostumusta. Näin avioliittoon pakottaminen konstruoidaan vastakohtaksi avioliittolain mukaiselle ”vapaasti” annettuun suostumukseen perustuvalla avioliitolle.³²

29. Geetanjali Gangoli – Khatidja Chantler – Marianne Hester – Ann Singleton, *Understanding forced marriage: definitions and realities*, s. 25–45 teoksessa Aisha K. Gill – Sundari Anitha (eds), *Forced Marriage. Introducing a social justice and human rights perspective*. Zed Books 2011. Näkökulma johdattaa myös esittämään kysymyksen siitä, kuinka suostumus tosiasiasa on määriteltävissä tai kuinka se sijoittuu suhteessa paktoon. Kati Nieminen tarkastelee artikkelissaan sitä, kuinka suostumus olisi määriteltävissä osana raiskausrikoksen tunnusmerkistöä. Niemisen esille nostamat ongelmat ovat relevantteja myös muissa suostumukseen perustuvissa (juridisissa) konstruktioissa, pakkoavioliitto mukaan lukien. Milloin suostumusta voidaan pitää vapaaehtoisesti annettuna? Mihin kategoriaan sijoittuu esimerkiksi vastentahtoinen alistuminen sosiaalisen tai emotionaalisen paineen alla? (Kati Nieminen, *Mitä raiskauksen määritelmä kertoo oikeuskulttuuristamme?* s. 394–411 teoksessa Dan Frände – Dan Helenius – Heli Korkka – Raimo Lahti – Tapio Lappi-Seppälä – Sakari Melander (toim.), *Juhlajulkaisu Kimmo Nuotio 1959 – 18/4 – 2019*. Oikeustieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto 2019.)

30. Ks. Hong 2017.

31. Ks. tarkemmin Tuuli Hong, *Discourses on Honour-Related Violence in Finnish Policy Documents*, NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research 22(4) 2014, s. 314–329.

32. ”Vihkimisessä kihlakumppanien tulee samanaikaisesti olla läsnä. Kun kumpikin kihlakumppani on vastannut myöntävästi vihkijän hänelle tekemään kysymykseen, tahtooko hän mennä kihlakumppaninsa kanssa avioliittoon, vihkijä toteaa heidät aviopuolisoiksi.” (Avioliittola-

Kyseisen määritelmän seurauksena ilmiötä lähestytään alleviivaamalla avioliiton solmimishetkellä vallinneen pakon ja suostumuksen välistä dikotomiaa. Myös Istanbulin sopimuksen artikkelit toistavat samaa näkemystä. Arviointi kohdistetaan nimenomaan solmimishetken tilanteeseen: artikkelin 37 mukaan rangaistavaksi on säädettävä henkilön tahallinen pakottaminen avioliittoon – toisin sanoen henkilön pakottaminen *solmimaan* avioliitto – sekä henkilön tahallinen houkutteleva asuinvaltionsa ulkopuolelle avioliiton solmimistarkoituksessa.³³

Huolimatta siitä, että lähtökohta puuttuu sinänsä oleelliseen seikkaan, se luo ilmiöstä yksinkertaistetun kuvan. Ensinnäkin, avioliitto voi olla pakkoavioliitto paitsi avioliiton solmimishetkeen liittyvän myös sen kestäessä alkaneen tai puolison eroaikiin liittyvän pakottamisen vuoksi. Siinä missä perinteisempi näkemys ymmärtää pakon pakkona solmia avioliitto, laajennettu ymmärrys nostaa esille myös tapaukset, joissa puoliso pakotetaan pysymään avioliitossa vastentahtoisesti. Puolison jääminen liittoon voidaan pyrkiä varmistamaan samanlaisin painostuksen ja väkivallan keinoin kuin millä vastentahtoinen puoliso tyypillisesti pakotetaan avioliiton solmimiseen.³⁴

Vaikka avioliitto voi muuttua pakkoavioliitoksi koska tahansa liiton aikana, solmimisajankohtaan sidottu määritelmä on selkeä – ja kansainvälisesti vertaillen yhdenmukainen – lähtökohta rikoslain säännöksen perustaksi. Pakkoavioliittoilmiön laajuus on kuitenkin hyvä tiedostaa ja sisällyttää teemasta käytävään keskusteluun. Tämä on tärkeää jo siksi, että avioliiton päättymisvaiheeseen liittyvä pakottaminen tekee pakkoavioliiton piirteitä näkyviksi myös vähemmistöyhteisöjen ulkopuolella solmituissa liitoissa, mikä osaltaan hälventää ”meille” ja ”muille” tyypillisen väkivallan välillä vallitsevaa erottelua. Sukupuolittuneen väkivallan tutkimuksessa on toistuvasti näytetty, miten erotilanne ylipäätään kasvattaa puolisojen välisen väkivallan riskiä. Lisäksi liittojen päättymiseen kytkeytyy tyypillisesti esimerkiksi taloudellisiin seikkoihin ja lasten eron jälkeiseen asemaan liittyvä taktikoiminen ja painostus, jotka niin ikään voivat saattaa puolison seurauksiltaan pakkoa vastaavaan tilanteeseen.³⁵

ki,1929/234, AL, 4:15.) Määritelmä on sopusoinnussa ihmisoikeussopimuksissa asetettavien velvoitteiden kanssa. Ks. Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimus (SopS 85–86/1998), art. 12; Kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskeva yleissopimus, ns. CEDAW-sopimus (SopS 67–68/1986), art. 16; YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus (1948), art. 16.

33. Kriminalisointisäännösten kohdistuminen avioliiton solmimisajankohtaan tulee erityisen hyvin esille sopimuksen englanninkielisestä versiosta, jossa todetaan, että “[P]arties shall take the necessary legislative or other measures to ensure that the intentional conduct of forcing an adult or a child to enter into a marriage is criminalized”. (Istanbulin sopimus, art. 37.)

34. Gangoli – Chantler – Hester – Singleton 2011, s. 40. Huolimatta siitä, että joissain yhteisöissä eronneeseen naiseen kohdistuu stigmatisointia, painostus ja pakottaminen avioliitossa pysymiseen liittyy harvoin haluun suojella naista (ibid.).

35. Ks. esim. Johanna Niemi-Kiesiläinen, Rikosprosessi ja parisuhdeväkivalta. WSOY 2004, s. 43.

3.3. Avioliittoja ja avioliitonomaisia suhteita

Pakkoavioliitto konstruoidaan helposti avioliittolain tarjoamaa mallia käyttäen. Tosiasiassa yhteisöissä solmittavat avioliitot eivät läheskään aina täytä avioliittolain mukaisen avioliiton kriteereitä. Esimerkiksi uskonnollisissa yhteisöissä ei sitä, että suomalainen viranomainen vahvistaa liiton, pidetä välttämättä kovinakaan merkittävänä tai edes tarpeellisena.³⁶ Tästä huolimatta liitot ovat yhteisön ja puolisoiden näkökulmasta päteviä ja luovat osapuoliin kohdistuvia oikeuksia ja velvollisuuksia avioliittolain mukaisesti solmitun avioliiton tavoin. Huolestuttavaa on, että ne solmimistavastaan johtuen ovat myös avioerosäätelyn ulkopuolella, mikä voi käytännössä tehdä suhteesta irtaantumisen hyvinkin vaikeaksi.

Mitä pakottamalla muodostetulta suhteelta sitten vaaditaan, jotta se täyttäisi pakkoavioliiton määritelmän? Pitäytyminen avioliittolain mukaisessa määritelmässä tarkoittaisi käytännössä sitä, että pakkoavioliittokäytäntöä tarkasteltaessa merkitykselliset avioliitonomaiset suhteet putoaisivat määritelmän ulkopuolelle. Ruotsalaisessa avioliittoon pakottamista koskevassa säännöksessä kriminalisointi kattaa niin avioliittoon kuin avioliitonomaiseen suhteeseen pakottamisen. Muotoilua perusteltiin sillä, että esimerkiksi uskonnollisen yhteisön käytännön mukaisesti muodostettu epävirallinen liitto voi vaikutuksiltaan olla puolisoille yhtä sitova ja velvoittava kuin siviilioikeudellisesti pätevä avioliitto. Lisäksi epävirallisten suhteiden jättäminen säännöksen ulkopuolelle voisi helposti johtaa tilanteeseen, jossa lainsäädäntöä kierrettäisiin suosimalla rikosoikeudellisten seuraamusten välttämiseksi epävirallisia liittoja.³⁷

Ruotsalaista kriminalisointia koskevista valmisteluasiakirjoista käy hyvin ilmi hankaluus laatia riittävän tarkka epäviralliset avioliitonomaiset suhteet kattava määritelmä.³⁸ Lopulta lakitekstiin sisällytettiin määritelmä, jonka mukaan rangaistavaa on henkilön pakottaminen avioliitonomaiseen suhteeseen, joka solmitaan tietyssä ryhmässä noudatettavien sääntöjen mukaisesti ja jonka myötä osapuolia pidetään toistensa puolisoina, joilla on oikeuksia ja velvollisuuksia toisiaan kohtaan. Esitöissä korostetaan, että lähtökohta suhteen laatua arvioitaessa on suhteelle kulloinkin kyseessä olevan yhteisön sisällä annettava merkitys, ei pakottamista kokeneen osapuolen subjektiivinen kokemus.³⁹ Määritelmä tuo esille pakkoavioliittokäytännön yhteisöllisen aspektin. Avioliittoon pakottaminen

36. Ks. esim. Kristiina Kouros, Suomessa asuvien muslimien suhtautumisesta perhearvoihin ja perhelainsäädäntöön, Ihmisoikeusliitto ry:n selvitys 2007, s. 27–29.

37. Regeringens proposition 2013/14:208, Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap samt tillträde till Europarådets konvention om våld mot kvinnor, s. 55.

38. Regeringens proposition 2013/14:208, s. 45–46.

39. Regeringens proposition 2013/14:208, s. 143.

on usein sidoksissa yhteisöissä vallitseviin moraalinormeihin ja pyrkimykseen suojella kyseisiä normeja ja yhteisön yhtenäisyyttä.⁴⁰

Seuraavassa luvussa kysytään, täyttääkö suomalainen lainsäädäntö Istanbulin sopimuksen asettamat pakkoavioliiton rangaistavuutta koskevat velvoitteet. Kuinka voimassa oleva lainsäädäntö soveltuu avioliittoon pakottamisen tilanteisiin? Pystytäänkö sen turvin huomioimaan edellä tarkastellut pakkoavioliiton erityispiirteet ja niiden seurannaisvaikutukset?

4. Rikoslain soveltuvuus avioliittoon pakottamisen tilanteisiin

4.1. Vapauteen kohdistuvia rikoksia koskeva sääntely

Istanbulin sopimus velvoittaa sopimusvaltioita toteuttamaan tarvittavat lainsäädäntö- ja muut toimet sen varmistamiseksi, että henkilön tahallinen pakottaminen avioliittoon on kansallisen lainsäädännön mukaan rangaistava teko. Sopimusta ratifioitaessa velvoitteen nähtiin täyttyvän ihmiskauppasääntelyn kautta. Soveltamisedellytysten todellisen tarkastelun sijasta mietinnössä tyydyttiin viittaamaan YK:ssa vuonna 1956 solmittuun orjuuden kieltävään sopimukseen.⁴¹ Sopimuksessa luetellaan pakkoavioliiton orjuuteen rinnastuvia muotoja. Tällaisina mainitaan tapaukset, joissa

- a. nainen, ilman että hänellä on oikeus kieltäytyä, luvataan tai annetaan avioliittoon hänen vanhemmilleen, holhoojalleen, perheelleen tai mille muulle henkilölle tai henkilöryhmälle tahansa suoritettavaa raha- tai luontaisuuoritusta vastaan; tai
- b. naisen aviomiehellä, tämän perheellä tai suvulla on oikeus luovuttaa hänet kolmannelle vastikkeellisesti tai muulla tavalla; tai
- c. nainen voidaan hänen aviomiehensä kuoltua luovuttaa perintönä toiselle henkilölle.⁴²

40. Määritelmä on kuitenkin altis myös kritiikille. Syntyykö oikeuskäytännössä tulkintaongelmia, jotka koskevat sitä, milloin tietyn ryhmän noudattama sääntö täyttää lakitekstin määritelmän? Huomattavaa on myös se, että rangaistavaa on ainoastaan yhteisön noudattamiin sääntöihin perustuva avioliitonomaiseen suhteeseen pakottaminen. Jos henkilö sen sijaan pakottaa toisen epäviralliseen liittoon yksinomaan oman arvomaailmaansa vedoten, kriminalisointi ei kata tekoa.

41. Ulkoministeriön mietintö 2013, s. 65–66. Sopimukseen viitataan myös ihmiskauppapöytäkirjan valmistelua koskevassa hallituksen esityksessä (hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi 103/2014 vp, s. 8).

42. Lisäsopimus orjuuden, orjakaupan ja orjuuteen verrattavien järjestelmien ja käytännön tukahduttamisesta (SopS 17/1959), art. 1.

Huolimatta siitä, että hallituksen esityksessä todetaan, kuinka ihmiskauppapykälässä tarkoitettujen ihmisarvoa loukkaavien olosuhteiden voidaan katsoa riippuvan ajankohdasta ja kulttuurista, lainsäätäjän antamaa yli puolen vuosisadan takaista soveltamisohjetta on vaikea soveltaa tähän päivään.⁴³ Näin siitäkin huolimatta, että pakkoavioliitolla on eittämättä yhtymäkohtia ihmiskauppaan ja että sitä tänä päivänä jopa pidetään ”ihmiskaupan nousevana muotona”.⁴⁴

Arvioitaessa ihmiskauppapykälän soveltumista pakkoavioliittotapauksiin on huomattava, että pykälän soveltamisen kynnys on asetettu Suomessa ylipäättään korkealle. Jotta tunnusmerkistö täyttyisi, tulee teon täyttää pykälässä eritelty keino, tekotapaa ja tarkoitusta koskevat osatekijät. Tahallisuuden on ulotuttava kaikkiin osatekijöihin ja tekijän on tullut toimia nimenomaisesti tarkoituksessa saattaa uhri pykälän mukaisiin olosuhteisiin.⁴⁵ Sääntelyn soveltamattomuudesta kielii sekin, että vaikka ammatillaiset törmäävät pakkoavioliittoihin jopa joitain kymmeniä kertoja vuodessa, ne eivät juurikaan näy poliisin tai tuomioistuinten tilastoissa. Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutissa laaditun selvityksen osana tehdyn syyttäjille suunnatun kyselyn tulokset ovat samansuuntaisia: pakkoavioliitot näkyvät syyteharkinnassa vain satunnaisesti, tällöinkin lähinnä epäilyinä.⁴⁶

Voimassaolevan lainsäädännön mukaan avioliittoon pakottaminen on rangaistava teko paitsi silloin, kun tapaukseen voidaan soveltaa ihmiskauppasääntelyä, myös tilanteissa, joissa teko täyttää rikoslain pakottamissäännöksen (RL 25:8) tunnusmerkistön. Kuten ihmiskauppapykälä, myös pakottamista koskeva pykälä sisältyy rikoslain ”vapauteen kohdistuvia rikoksia” sääntelevään lukuun. Tunnusmerkistö on kuitenkin laadittu tavalla, joka käytännössä sulkee säännöksen soveltamisen pois useimmissa yhteisöllisen väkivallan tilanteissa. Rikoslain tunnusmerkistön mukaan pakottamisesta tuomitaan se, ”[J]oka oikeudettomasti väkivallalla tai uhkauksella pakottaa toisen tekemään, sietämään tai tekemättä jättämään jotakin”.⁴⁷

Aikaisemmassa artikkelissani olen pohtinut RL 25 luvun säännösten soveltumista yhteisöllisen väkivallan tapauksiin.⁴⁸ Yksi tärkeimmistä tuloksista on, että vaikka pakottamisen, samoin kuin laittoman uhkauksen (RL 25:7) tunnusmerkistöt ovat sanamuodoiltaan melko avoimia ja siksi laillisuusperi-

43. Vrt. HE 103/2014 vp, s. 8. Maija Koskenoja – Venla Roth – Minna Viuhko – Laura Turkia, Tuntematon tulevaisuus – selvitys ihmiskaupan uhrien auttamista koskevan lainsäädännön toimivuudesta. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 24/2018, s. 77.

44. Valtioneuvoston selvitys 24/2018.

45. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi 34/2004 vp, s. 93; Venla Roth, Defining human trafficking, identifying its victims: a study on the impact and future challenges of international, European and Finnish legal responses to prostitution-related trafficking in human beings. Turun Yliopisto 2010, s. 182–184.

46. Toivonen 2017. Vrt. Valtioneuvoston selvitys 24/2018, s. 78.

47. RL 25:8.

48. Hong 2017.

aatteen kannalta jopa jossain määrin ongelmallisia, ne eivät kata suurta osaa yhteisölliseksi väkivallaksi laskettavista pakottamis- ja uhkaamistapauksista.⁴⁹ Kohtaamisongelman perussy on, että siinä missä rikoslain tunnusmerkistöt edellyttävät teoilta konkreettisuutta ja välittömyyttä, uhkaus ja pakottaminen voivat yhteisöllisessä kontekstissa välittyä edellä esitetyn mukaisesti hyvinkin hienovaraisesti ja huomaamattomasti. Tällainen sosiaalisen säännösten asettama pakko voi kuitenkin yhteisön määrittelemän moraalikoodin sisäistäneelle uhrille tarkoittaa samaa kuin rikoslaissa määritellyt pakkotilanteet. Tekojen abstraktisuuden vuoksi uhrin, samoin kuin tutkintaa suorittavan poliisin tai syytettyä ajavan syyttäjän, on vaikeaa – ellei mahdotonta – osoittaa rikostunnusmerkistön täyttyneen.⁵⁰

Avioliittotarjoukseen annettavan vastauksen sisältö määritty monenlaisten avioliittoon liittyvien paineiden kautta. Vaikka kyseiset paineet jossain määrin koskevat naisia yhteiskuntarajoista riippumatta, esimerkiksi taloudellinen riippuvuus, seksuaalisuus tai mahdollinen raskaus rajoittavat yhteisöllisessä kontekstissa varttuneen naisen valintamahdollisuuksia huomattavasti enemmän kuin ns. valtaväestöön kuuluvan, samassa tilanteessa olevan naisen valintoja. Lisäksi päätöksenteossa painavat yhteisöissä vallitsevat moraalikoodit, joiden noudattaminen voi olla sidottu normin tai sosiaalisen odotuksen vastaisesta käyttäytymisestä automaattisesti seuraaviin sanktioihin.⁵¹

Kuten *Sundari Anitha* ja *Aisha K. Gill* ovat todenneet, vaatimukset moraalikoodiston mukaisesta käytöksestä ovat riippuvaisia yhteisöllisessä kontekstissa vahvasta vanhempien (sekä kulttuurin ja uskonnon) kunnioituksesta. Kunnioitus ei ole sisäsyntyistä vaan sosiaalisesti, kulttuurisesti ja sukupuolittuneesti rakentunut käyttäytymismalli, joka vahvistuu esimerkiksi kunniakäsitteeseen liitetyn normiston kautta.⁵² Kunnian ja häpeän kaltaiset sosiaalisesti ja kulttuurisesti rakentuneet normit voivat määrittää yhteisölliseen kontekstiin kasvaneen potentiaalisen uhrin päätöksentekoa huomattavasti. Yhteisöllisen identiteetin omaksunut nuori voi nähdä perheen stigmatisoinnin välttämisen itseisarvoksi, eikä siksi näe omalle toiminnalleen muuta vaihtoehtoa kuin suostumisen avioliittoon.⁵³

Anitha ja Gill ovat tarkastelleet pakkoavioliittoa intersektionaalisuutta hyödyntävästä perspektiivistä.⁵⁴ Etelä-aasialaisen taustan omaavien naisten pakko-

49. Hong 2017.

50. Ks. rikoslain yhteisölliseen väkivaltaan soveltamisen ongelmista tarkemmin Hong 2017.

51. Sundari Anitha – Aisha K. Gill, *Reconceptualising consent and coercion within an intersectional understanding of forced marriage*, s. 46–66 teoksessa Aisha K. Gill – Sundari Anitha (eds), *Forced Marriage. Introducing a social justice and human rights perspective*. Zed Books 2011, s. 52.

52. Anitha – Gill 2011, s. 53.

53. Geetanjali Gangoli – Amina Razak – Melanie J. McCarry, *Forced marriage and domestic violence among South Asian communities in North East England*. University of Bristol 2006, s. 11.

54. Intersektionaalisuudesta ks. Kimberlé Crenshaw, *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. The University of Chicago Legal Forum 1989, s. 139–168; Kimberlé Crenshaw, *Map-*

avioliittokokemuksiin kohdistuvassa tutkimuksessaan he ovat todenneet, että kokemuksiin pakon ja suostumuksen välisestä punninnasta sekoittuu sosiaalisen paineen lisäksi myös useita muita tekijöitä. Tällaisia voivat olla esimerkiksi naisen sosiaaliluokka, koulutus ja työhistoria. Lisäksi merkitystä on sillä, millainen suhdeverkosto potentiaalisella uhrilla on uudessa yhteiskunnassa sekä esimerkiksi se, miten hän suhtautuu ja millaisia kokemuksia hänellä on rasismista.⁵⁵ Pakon ja suostumuksen välisen rajapinnan tarkastelussa huomiota on lisäksi kiinnitettävä yhteisöjen käytäntöjä muovaaviin maahanmuutosta kumpuaviin ja siihen liittyviin kokemuksiin. Uuden kotimaan maahanmuuttopolitiikka, lähtömaan maailmanpoliittinen tilanne ja yksilöiden ja perheiden maahanmuuttokokemukset vaikuttavat siihen, kuinka pakkoa käytetään ja kuinka yksilö siihen reagoi.⁵⁶

Edellä esitetystä käy ilmi, että pakkoavioliittotilanteissa vallitsevaa pakkoa arvioitaessa on oltava tietoinen paitsi kontekstista, jossa uhrin elävät, myös heidän sijainnistaan erilaisten epätasa-arvoisuutta ilmentävien muuttujien risteämiskohdissa. Avioliittoon pakottamisen tapauksissa kontekstuaalisuus korostuu mahdollisesti jopa enemmän kuin muissa yhteisöllisen väkivallan tilanteissa. Samanaikaisesti uhrin sijainti erilaisten identiteettiinsä vaikuttavien ja toisiinsa sulautuvien sosiaalisten kategorioiden risteyskohdassa vaikuttaa hänen mahdollisuuksiinsa toimia pakkoavioliittotilanteessa. Toimintamahdollisuuksien arvioinnissa ei vaille merkitystä voida jättää myöskään ympäröivän yhteiskunnan asenteita uhriksi joutunutta henkilöä kohtaan, tarjolla olevan tiedon ja tuen saatavuutta sekä auttamisjärjestelmän toimivuutta ja luotettavuutta.⁵⁷ Viimeksi mainitut ovat yhteydessä esimerkiksi siihen, miten yhteiskunta määrittelee uhrin ja potentiaaliset uhrin: nähdäänkö heidät ”uhrituneina” vai tuetaanko heidän ”voimaantumistaan”.⁵⁸ Myös teot itsessään kumpuavat tietystä kontekstista. Te-

ping the margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review* 6/1991, s. 1241–1299. Myös Päivi Honkatukia – Suvi Keskinen, The social control of young women's clothing and bodies: A perspective of differences on racialization and sexualization. *Ethnicities* 1/2018, s. 142–161.

55. Sundari Anitha – Aisha K. Gill, Coercion, Consent and the Forced Marriage Debate in the UK. *Feminist Legal Studies* 17/2009, s. 165–184, 177.

56. Anitha – Gill 2009, s. 173.

57. Vrt. Anitha – Gill 2009, s. 177; Satu Lidman, Väkivaltakulttuurin perintö. Sukupuoli, asenteet ja historia. *Gaudeamus* 2015, s. 327.

58. Lidman 2015, s. 14. ”Uhrin” käsitettä on kritisoitu voimakkaasti feministisessä tutkimuksessa. Riikka Kotanen avaa väitöskirjassaan kritiikin taustoja lähtemällä liikkeelle uhri-sanan yleiskielisestä merkityksestä vastoinikäymisen kohdanneena henkilönä. Kuten Kotanen jatkaa, uhri-status voi toisaalta mahdollistaa henkilön pääsyn tukipalvelujen ja vahingonkorvausoiden piiriin, toisaalta leimata henkilön uhrikokemukseen kiinnittymättömillä merkityksillä. Tällöin uhrius viittaa passiivisuuteen ja heikkouteen, uhrin omaan elämäänsä kohdistuvan kontrollin menettämiseen. Feministisen kritiikin kärki kohdistuu juuri uhri-käsitteeseen liitettäviin mielikuviin henkilöiden passiivisuudesta ja avuttomuudesta. Konnotaatioita on lähdetty feministisen liikkeen piirissä purkamaan kutsumalla rikoksen uhreja esimerkiksi selviytyjiksi.

korikosoikeuden periaatteille rakentuvassa rikosoikeudellisessa arvioinnissa teko kuitenkin irrotetaan tekokontekstistaan, niin yksittäistä tekoa edeltäneistä kuin sitä seuraavista tapahtumista.⁵⁹

Istanbulin sopimukseen liittyvän selitysmuistion mukaan pakkoavioliiton rangaistavuuden tulee kattaa uhrin, aikuisen tai lapsen, pakottaminen avioliittoon riippumatta siitä, toteutetaanko pakottaminen fyysisen vai henkisen pakottamisen tai uhkaamisen keinoin. Rikos täyttyy, kun avioliitto tulee solmituksi ilman toisen tai molempien puolisoitten vapaaehtoista suostumusta.⁶⁰ Kuten kyseisestä selitysmuistion selvennyksestä käy ilmi, pakkoavioliiton kriminalisoinnilla vaaditaan pakon ymmärtämistä rikoslaissa pakottamiselle annettua sisältöä laajemmin.

Vaikka ihmiskauppapöytäkirjan soveltuvuutta pakkoavioliittotapauksiin on kritisoitu tässäkin artikkelissa, pöytäkirjassa on myös elementtejä, joita voitaisiin hyödyntää pakkoavioliiton kriminalisointia laadittaessa. Yksi ihmiskauppapöytäkirjan tunnusmerkistössä luetelluista tekotavoista on toisen riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttäminen taikka toisen painostaminen. Säännöksen esitöissä rikoksen kohteen riippuvaisen aseman todetaan johtua esimerkiksi perhe-, sukulaisuus-, työ-, vuokra- tai velkasuhteesta. Oleellista on, että riippuvainen asema johtuu rikoksentehtävän ja uhrin välisessä suhteessa vallitsevasta epätasapainoisesta valta-asetelmasta ja sen väärinkäytöstä.⁶¹ Turvattomalla tilalla puolestaan viitataan uhriin itseensä. Esimerkiksi uhrin nuori ikä tai pakolaisuuteen tai maahanmuuttoon liittyvät kokemukset voivat tehdä hänet haavoittuvaksi ja alttiiksi ajautua hyväksikäyttötilanteeseen.⁶²

Yhteisöllisessä kontekstissa hyväksyttävänä pidettävälle käytökselle rajat asettava moraalinen normi vaikuttaa yksilön päätöksentekoon ja valinnanvapauteen monin tavoin. Pakkoavioliittotilanteessa normi voi asettaa nuoren tilanteeseen, jossa hänellä ei käytännössä ole muita vaihtoehtoja kuin suostua vanhempiensa, monesti myös laajemman yhteisön, suunnittelemaan avioliittoon tai avioliitonomaiseen suhteeseen. Lainsäädännössä vakiintuneet riippuvaista asemaa ja turvatonta tilaa koskevat käsitteet kattavat nähdäkseni kyseiset tilanteet samoin kuin tapaukset, joissa tekijä käyttää hyväkseen esimerkiksi uhrin ymmärryskykyyn vaikuttavaa kehityshäiriötä tai hänen avunsaantimahdollisuuksiaan heikentävää sijaintia kotimaan ulkopuolella.

Yksi mahdollinen vaihtoehto, jolla avioliittoon pakottamisen kriminalisointi voitaisiin toteuttaa Istanbulin sopimuksen asettamat vaatimukset huomioiden,

Riikka Kotanen, Näkymättömästä näkökulmaksi. Parisuhdeväkivallan uhrin ja oikeudellisen sääntelyn muutos Suomessa. Unigrafia 2013, s. 22.

59. Ks. tarkemmin Hong 2017.

60. Explanatory Report to the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, muistion kohta 196.

61. HE 103/2014 vp, s. 6.

62. HE 103/2014 vp, s. 7.

mutta rikoslain omaa jo olemassa olevaa keinovalikoimaa käyttäen, on laatia pykälä ihmiskauppapykälän mallia mukaillen. Edellä on käsitelty pakottamispykälän pakkoavioliittotapauksiin soveltamista koskevia haasteita. Suurin osa näistä liittyy yhteisöllisessä kontekstissa tyypillisten pakottamisen keinojen hienovaraisuuteen, joita rikoslain pakottamispykälä ei yletä kattamaan. Katvealueelle jäävä pakottaminen on kiinteässä yhteydessä yhteisöjen hierarkkisuuteen ja siitä seuraavaan tyttöjen ja nuorten naisten heikkoon asemaan. Avioliittoon pakottamista koskevan pykälän kirjoittaminen siten, että tekotavat käsittäisivät paitsi rikoslain mukaisen pakottamisen, myös ihmiskauppapykälän mukaisesti henkilön painostamisen tai tämän riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäyttämisen, ratkaisisi ongelman ainakin suurimmaksi osaksi. Käytännössä tämä tosin vaatisi myös painostamis- ja hyväksikäyttötilanteiden tunnistamista ja soveltamiskäytännön riittävää vakiintumista.⁶³

Tässä yhteydessä on hyvä korostaa, että Istanbulin sopimuksen pakkoavioliittoartiklan mukainen sopimusvaltioille asetettu rangaistusvastuu ulottuu myös tilanteisiin, joissa pakkoavioliitto solmitaan sopimusvaltion rajojen ulkopuolella. Jos Suomen kansalainen tai Suomessa pysyvästi asuva henkilö houkuttelee pakkoavioliiton solmimiseksi ulkomaille, rangaistaan tekijää avioliittoon pakottamisesta siinäkin tapauksessa, että teko ei olisi tekopaikan lain mukaan rangaistava. Poikkeama kaksoisrangaistavuuden vaatimuksesta on avioliittoon pakottamisen osalta mainittu rikoslaissa erikseen.⁶⁴ Tämä voidaan nähdä poikkeuksena Istanbulin kansallisen sopimusratifiointin linjasta, joka pääasiassa toteutettiin ilman lainsäädäntöön ulottuvia vaikutuksia. Rikoslain riittävyttä ja soveltaavuutta koskevat ongelmat vaikuttavat tällaisten liittojen rikosoikeudelliseen arviointiin samoin kuin Suomessa solmittujen liittojen oikeudelliseen arviointiin.

Pakkoavioliittoartiklan toisen momentin mukaan sopimusvaltioiden on lisäksi varmistuttava siitä, että aikuisen tai lapsen tahallinen houkutteleva asuinvaltionsa ulkopuolelle avioliittoon pakottamisen tarkoituksessa säädetään rangaistavaksi.⁶⁵ Rikoksen täyttyminen ei vaadi, että ulkomaille houkuteltu uhri solmisi avioliiton. Riittävää on, että henkilö saapuu kohteeseen ja että matka on suunniteltu nimenomaisesti tarkoituksessa solmia pakkoavioliitto.

4.2. Seksuaalirikossääntelyn ongelmallisuus

Keskusteltaessa pakkoavioliiton kriminalisoinnista on huomattava, että uhriin kohdistuvat loukkaukset eivät välttämättä rajoitu avioliiton solmimishetkellä

63. Ihmiskauppapykälässä käytettävään sääntelymalliin viitataan myös luvussa 5, jossa pohditaan erillisen vain lapsiavioliittoihin soveltuvan pykälän tarvetta.

64. RL 1:11 8 mom.

65. Istanbulin sopimus, art. 37 mom. 2.

vaadittavan vapaasti annettavaa suostumusta koskevan periaatteen loukkaukseen. Puolisoon voi pakkoavioliiton aikana kohdistua kumppanin toimesta myös esimerkiksi seksuaali- tai väkivaltarikoksiksi määrittyviä tekoja tai häneltä voidaan riistää mahdollisuus vaikuttaa perhesuunnitteluun.⁶⁶ Pahimmillaan loukkauksista muodostuu elinikäinen, jatkuva ja toistuva ihmisoikeusrikkomusten kokonaisuus. Valtaosaan yksittäisistä loukkauksista voidaan ainakin periaatteessa puuttua rikoslainsäädännön keinoin. Voidaan kuitenkin perustellusti kysyä, kuinka hyvin uhriin kohdistuneiden loukkausten muodostama kokonaisuus pystytään kattamaan ilman pakkoavioliiton erilliskriminalisointia. Kysymystä tarkasteltaessa on huomioitava myös haasteet, joita kohdataan sovellettaessa voimassaolevaa lainsäädäntöä lähisuhdeväkivaltatapauksiin. Kuten sukupuolittunutta väkivaltaa koskevassa oikeustieteellisessä tutkimuksessa on tuotu esille, rikoslain tunnusmerkitöt on esimerkiksi pahoinpitelyä koskevissa pykälissä kirjoitettu tavalla, joka vastaa vain heikosti sukupuolittuneen väkivallan erityispiirteisiin.⁶⁷ Samoin voimassaolevan lainsäädännön soveltuvuus kyseenalaistuu seksuaalirikossääntelyn osalta.

Istanbulin sopimuksen lähtökohta on, että kansallisen lainsäädännön on tunnistettava seksuaalirikoksiksi teot, joihin uhri ei ole antanut oman tahtonsa mukaista suostumusta.⁶⁸ Rikoslain vuonna 2014 uudistetussa seksuaalirikoksia koskevassa luvussa uhrin suostumukselle ei anneta merkitystä. Sen sijaan tunnusmerkitö määrittyy yhä edelleen väkivallan ja pakon kautta: raiskauksesta on tuomittava henkilö, ”[j]oka pakottaa toisen sukupuoliyhteyteen käyttämällä henkilöön kohdistuvaa väkivaltaa tai uhkaamalla käyttää sellaista väkivaltaa”.⁶⁹ Vaikka uudistusta koskeva hallituksen esitys viittaa suostumuksen Istanbulin sopimuksessa saamaan merkitykseen sekä perustelee pitkällisesti suomalaisen sääntelyn riittävyttä, perustelut ohittavat suostumusnäkökohdan kannalta oleellisia kysymyksiä.⁷⁰ RL 20 luvun mukaan aviopuoliso voidaan tuomita puo-

66. James Brandon – Salam Hafez, *Crimes of the Community: Honour-Based Violence in the UK*. Centre for Social Cohesion 2008, s. 15–26.

67. Esim. Niemi-Kiesiläinen 2004; Minna Ruuskanen, *Hätävarjelu ja parisuhdeväkivalta: rikosoikeudellinen ja diskurssianalyttinen tutkimus*. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2005.

68. Sopimuksen selitysmuistiossa todetaan sopimuksen seksuaalista väkivaltaa koskevan 36 artiklan osalta seuraavasti: ”[– –] Parties to the Convention are required to provide for criminal legislation which encompasses the notion of lack of freely given consent to any of the sexual acts [– –].” (Explanatory Report, muistion kohta 193.)

69. RL 20:1.

70. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rikoslain 20 luvun muuttamisesta 216/2013 vp, s. 35–38. Perusteluissa tukeudutaan vahvasti Ruotsin pitkälti Suomen nyky sääntelyä vastaavaan lainsäädäntöuudistukseen (Statens offentliga utredningar SOU 2010:71. Betänkande av 2008 års sexualbrottsutredning Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag). Tosiasiassa Ruotsin seksuaalirikossääntely sai osakseen paljon suostumusnäkökulman puuttumisesta johtuvaa ankaraa kritiikkiä, minkä seurauksena seksuaalirikossääntelyn muutostarpeita ryhdyttiin selvittämään vuonna 2014 (Kommittédirektiv 2014:123, Översyn av våldtäktsbrottet). Kesällä 2018 voimaan tullut uudistettu sääntely perustuu Istanbulin sopimuksen mukaisesti siihen, että

lisoonsa kohdistamasta seksuaalirikoksesta. Samanaikaisesti ennako-oletus kuitenkin on, että yhteisessä taloudessa elävien parisuhteeseen kuuluu myös yhteinen sukupuolielämä.⁷¹ Voimassa oleva seksuaalirikossääntely ei esimerkiksi juuri pakkoavioliittotilanteissa annakaan riittävää suojaa. Tilannetta helpottaisi, jos rikoslaissa huomioitaisiin Istanbulin sopimuksen mukaisesti myös suostumuksen merkitys.⁷² Vaikka ilman puolison vapaaseen tahtoon perustuvaa suostumusta solmittu avioliitto ei välttämättä tarkoitaakaan sitä, että kaikki liiton aikainen seksuaalinen kanssakäyminen olisi vastentahtoista, suostumukseen perustuva seksuaalirikossääntely turvaisi uhria nykyistä sääntelyä paremmin.⁷³ Alisteisessa asemassa oleva puoliso tuskin vastustaa seksuaalista kanssakäymistä niin voimallisesti, että vastentahtoisuuden murtamiseen vaadittaisiin väkivaltaa tai edes väkivallalla uhkaamista. Toistaiseksi voimassaolevan lainsäädännön mukaan ei raiskauksen tai seksuaaliseen tekoon pakottamisen tunnusmerkistö tällöin täyty.⁷⁴

- kaiken seksuaalisen kanssakäymisen tulee perustua osapuolten vapaaehtoiseen suostumukseen (ks. Regeringens proposition 2017/18:177, En ny sexualbrottslagstiftning byggd på frivillighet).
71. Ks. hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta 37/2010 vp, s. 20.
 72. Askelia kohti suostumusperusteista seksuaalirikossääntelyä on jo otettu. Kesällä 2019 julkistetun hallitusohjelman mukaan vaalikaudella ”[t]oteutetaan seksuaalirikoslainsäädännön kokonaisuudistus, jossa lähtökohtina ovat koskemattomuus ja seksuaalinen itsemääräämisoikeus. Muutetaan rikoslain raiskausmääritelmä suostumuksen puutteeseen perustuvaksi oikeusturvasta huolehtien.” (Valtioneuvoston julkaisuja 2019:23. Pääministeri Antti Rinteen hallituksen ohjelma 6.6.2019, Osallistava ja osaava Suomi – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta.) Myös Suostumus2018-nimellä tunnetuksi tulleen kansalaisaloitteen, Raiskauksen määritelmä suostumusperusteiseksi (KAA 2/2019 vp), tavoitteena on seksuaalirikossääntely, jossa tekojen arviointi perustuu henkilön vapaaehtoisesti antamaan suostumukseen.
 73. Ks. esim. Khatidja Chantler, Recognition of and Intervention in Forced Marriage as a Form of Violence and Abuse. Trauma, Violence, & Abuse 13/2012, s. 176–183, 176.
 74. Mainittujen rikosten tunnusmerkistöt täyttyvät myös silloin, kun henkilö tekee rikosnimikkeen mukaisen teon käyttäen hyväkseen toisen tiedottomuutta, sairautta, vammaisuutta, pelkotilaa tai muuta avutonta tilaa, jonka vuoksi uhri on kykenemätön puolustamaan itseään tai muodostamaan tai ilmaisemaan tahtoaan (RL 20:1, RL 20:4). Vaihtoehtoisen tekotavan soveltaminen avuttomaan tilaan viittaamalla ei kuitenkaan soveltune pakkoavioliittossakaan tehtäviin seksuaalirikoksiin kuin poikkeuksellisesti. Kuten tunnusmerkistöistä käy ilmi, säännöksissä kyvyttömyyttä tahdon ilmaisemiseen ei liitetä uhrin kypsytyteen vaan hänen muihin ominaisuuksiinsa, joista esimerkkinä mainitaan tiedottomuus, sairaus ja vammaisuus. Lisäksi tahdonmuodostus voi tunnusmerkistöjen mukaan estyä pelkotilan vuoksi. Hallituksen esityksen mukaan ”[p]elkotilalla tarkoitetaan sellaista pelon aiheuttamaa tilaa, joka lamauttaa puolustuskyvyn joko sen vuoksi, että uhattu pitää puolustautumista liian vaarallisena tai ei pelkonsa vuoksi kykene toimimaan oman tahtonsa mukaisesti.” Esimerkkinä mainitaan asunomurron tekijää kohtaan murtotilanteessa tunnettava pelko. (Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi 6/1997 vp, s.173. Samaan määritelmään viitataan myös myöhemmissä seksuaalirikoksia koskevilla hallituksen esityksillä.) Heikossa asemassa olevan uhrin vahvempaa osapuolta kohtaan tuntemaa pelkoa tuskin arvioidaan samankaltaiseksi peloksi

5. Alaikäisten avioliitot

Kansainvälisessä ihmisoikeuskeskustelussa on tuotu vahvasti esille lapsiavioliittojen haitallisuus. YK:n lasten oikeuksien sopimus asettaa sopimusvaltioille velvollisuuden ryhtyä tehokkaisiin toimenpiteisiin lasten terveydelle vahingollisten perinteisten tapojen poistamiseksi.⁷⁵ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentin mukaan sopimusartiklan viittaus vahingollisiin perinteisiin tapoihin kattaa nimenomaisesti esimerkiksi varhaisten avioliittojen kaltaiset käytännöt.⁷⁶ Lisäksi lasten oikeuksien komitea on yleiskommentissaan suositannut sopimusvaltioita asettamaan lainsäädännössään avioliiton solmimiselle 18 vuoden vähimmäisikärajan.⁷⁷ Myös YK:n ihmisoikeusneuvosto on vuonna 2015 antamassaan päätöslauselmassa ja YK:n yleiskokous vuonna 2016 suositannut jäsenvaltioita ryhtymään toimenpiteisiin alaikäisten solmimien avioliittojen kieltämiseksi.⁷⁸

Suomessa alaikäinen on vielä alkuvuonna 2019 voinut solmia avioliiton oikeusministeriön myöntämällä poikkeusluvalla.⁷⁹ Osin poikkeuslupamenettelyyn kohdistuneen kotimaisen kritiikin, osin kansainvälisen kehityksen myötä oikeusministeriössä tehtiin vuonna 2018 arviomuistio alaikäisten avioliittojen sääntelytarpeesta. Arvion pohjalta laaditun ja eduskunnan sittemmin hyväksymän hallituksen esityksen myötä poikkeuslupamenettelystä luovuttiin kesäkuusta 2019 alkaen.⁸⁰

kuin millaiseksi ymmärretään odottamatta tullessa asuntomurtotilanteessa tuntematonta tekijää kohtaan koettava pelko.

75. YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista (SopS. 60/1991), art. 24:3.

76. YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 4 (2003) nuorten terveydestä ja kehityksestä lapsen oikeuksien yleissopimuksen yhteydessä, kohta 10.

77. YK:n lasten oikeuksien komitean yleiskommentti nro 4 (2003).

78. UN Human Rights Council resolution 29/8, 2.6.2015, Strengthening efforts to prevent and eliminate child, early and forced marriage; UN General Assembly resolution 71/175, 19.12.2016, Child, early and forced marriage.

79. AL 4 § 2 mom. Poikkeuslupamenettely sisälsi kyseenalaisia piirteitä. Menettelyssä ei esimerkiksi kuultu lainkaan alaikäistä, jolle myönnettävästä luvasta prosessissa oli kysymys, vaan ainoastaan tämän huoltajaa. Oikeusministeriö pyysi sosiaaliviranomaisen lausunnon vain tapauksissa, joissa hakija oli alle 16-vuotias, hänen huoltajansa oli avioliittoa vastaan tai hakemusta käsiteltäessä ilmeni jokin muu lastensuojeluviranomaisen lausunnon tarpeen aiheuttava syy. Poikkeuslupamenettelyssä oli viime vuosina vuosittain 10–30 hakemusta, joista suurimpaan osaan annettiin myönteinen päätös. Luvan myöntämisen vaatimia erityisiä syitä ei avioliittolaissa tarkemmin eritelty, mutta yleisimmin hakemuksissa vedottiin raskauteen sekä uskonnollisiin ja kulttuurisiin syihin. (Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 21/2018. Arviomuistio alaikäisavioliittojen sääntelytarpeesta.)

80. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi avioliittolain 4 ja 109 §:n sekä lapsen huollosta ja tapamisoikeudesta annetun lain 35:n muuttamisesta 211/2018 vp. Lakimuutos vastaa Ruotsin, Tanskan ja Norjan linjauksia. Ruotsissa poikkeuslupamenettelystä luovuttiin vuonna 2014, Tanskassa vuonna 2017 ja Norjassa vuonna 2018.

Kansainvälisessä keskustelussa alaikäisavioliittoihin liittyvät riskit ovat yleisesti tunnistettuja. Tästä huolimatta muistiosta ja hallituksen esityksestä välittyy kuva, etteivät kyseiset riskit kosketa Suomessa solmittuja alaikäisavioliittoja. Muistiossa todetaan, että ”ne uhkakuvat, joita kansainvälisillä sopimuksilla ja suosituksilla ymmärrettävästi pyritään ennalta ehkäisemään (muun muassa tyttöjen koulunkäynnin keskeytyminen, nuorena synnyttämisestä aiheutuvat terveysriskit, altistuminen hyväksikäytölle, omien elämänvalintojen tekemisen estyminen) eivät käytännössä ole erityisen vakava uhka suomalaisessa yhteiskunnassa.”⁸¹ Lausuman sisältö on kestävä. Toisaalta se sopii hyvin yhteen muistion ja hallituksen esityksen muun sisällön kanssa. Kuten usein sukupuolistuneen väkivallan kohdalla, myös lapsiavioliittojen sääntely toteutettiin minimaatimukset täyttäen.

Merkittävä ongelma, jota lainsäädäntömuutosta valmisteltaessa ei lainkaan huomioitu, on alaikäisten solmimien avioliitonomaisten suhteiden jääminen sääntelyn ulkopuolelle. Lainsäädännöllisesti kyseisenlaiset suhteet ovat lakimuu-
toksen jälkeenkin sallittuja. On kuitenkin oletettavaa, että merkittävä osa lapsiavioliitoista solmitaan uskonnollisissa yhteisöissä, joille suomalaisen avioliittoinstituution merkitys on marginaalinen. Oletus saa tukea alaikäisille haettujen avioitumislupien perusteluista ilmenevistä seikoista sekä hakijoita koskevista tiedoista. Suurin hakijaryhmä ovat olleet suomalaistaustaiset nuoret, jotka ovat hakeneet avioitumislupaa uskonnolliseen vakaumukseen vedoten. Näiden hakemusten ja kansainvälisen liitännän omaavien hakemusten lukumäärällinen suhde on vuosien 1990 ja 2010 välillä pysynyt samana. Vuonna 1990 uskonnolliseen vakaumukseen perustuvaa poikkeuslupaa haki 30 suomalaisnuorta. Samana vuonna jätettiin neljä hakemusta, joissa oli kansainvälinen liityntä. Vuonna 2010 vastaavat luvut olivat 15 ja 2.⁸² Havainto on mielenkiintoinen ottaen huomioon, että ulkomaalaisten määrä Suomessa lähes nelinkertaistui kyseisen ajanjakson aikana.⁸³

Lapsiavioliittoja koskevaa lainsäädäntötarvetta tarkasteltaessa on huomiotava myös alaikäisten avioliittojen ja avioliitonomaisten suhteiden solmimisen taustalla vaikuttavat mekanismit. Iso osa liitoista solmitaan seurauksena vanhempien tai suvun toiveesta tai painostuksesta.⁸⁴ Alaikäiseen kohdistuvaa painostamista ja pakkoa arvioitaessa korostuu lasten erityisen haavoittuva asema ja sen myötä heikot mahdollisuudet vastustaa painostusta ja hyväksikäyttöä. Tästä näkökulmasta katsottuna huomattava osa lapsiavioliitoista onkin pakkoavioliit-

81. Oikeusministeriön arviomuistio 21/2018, s. 24.

82. Laura Karppinen, Pakkoavioliitto, lapsiavioliitto ja Suomi. Oikeustieteen maisterin tutkinnon tutkielma. Helsingin yliopisto 2011, liite 1, liitesivut I–II.

83. Tuomas Martikainen – Matti Saari – Jouni Korkiasaari, Kansainväliset muuttoliikkeet ja Suomi, s. 23–54 teoksessa Tuomas Martikainen – Pasi Saukkonen – Minna Säävälä (toim.), Muuttajat. Gaudeamus 2013, s. 38.

84. Esim. SOU 2018:69, s. 121.

toja. Kaikkiaan voidaan kyseenalaistaa, voiko alaikäinen missään olosuhteissa antaa pätevää suostumusta avioliittoon.

Pakkoavioliitto loukkaa vakavasti uhrin ihmisoikeuksia. Kun kyseessä on lapsi, loukkausta voidaan pitää vielä raskaampana. Periaatteessa lapsiavioliittoihin voidaan pakkoavioliittoihin rinnastuvina soveltaa pakkoavioliittoa koskevaa sääntelyä. Pakkoavioliittojen rikosprosessoinnin ongelmakohdaksi on toistuvasti nimetty syytteiden kaatuminen näytön riittämättömyyteen. Ei ole tavatonta, että asianomistaja peruu esitutinnan aikana antamansa kertomukset. Toisaalta, vaikka näin ei kävisikään, tutkinnassa kuultavat perheen- tai suvun jäsenet todennäköisesti kiistävät uhrin kertoman. Oman haasteensa tuo se, että epäillyt voivat olla ulkomailla, mikä tekee tutkimisen ja näytön hankkimisen vielä entistä vaikeammaksi.⁸⁵ Lapsiavioliiton kriminalisoinnin kohdalla näyttövaikeudet voitaisiin kuitenkin ohittaa ihmiskauppapöytäkirjan mallin mukaisella säännöksellä, jossa alaikäiseen kohdistuvan rikoksen täyttyminen ei riipu siitä, onko teon toteuttamisessa käytetty pakkoa tai hyväksikäytetty uhrin haavoittuvaa asemaa. Näin ollen riittävää olisi alaikäisen avioliiton tai avioliitonomaisen suhteen solmiminen, mistä johtuva rikosvastuu kohdistuisi niihin henkilöihin, jotka ovat myötävaikuttaneet suhteen solmimiseen.⁸⁶ Vastaavaa sääntelymallia on ehdotettu Ruotsissa 2018 laaditussa lapsi- ja pakkoavioliittoja sekä kunniaan liittyviä rikoksia koskevassa selvityksessä.⁸⁷ Norjassa avioituminen alle 16-vuotiaan lapsen kanssa on kriminalisoitu.⁸⁸ Norjassa rikosvastuu kuitenkin kohdistuu ainoastaan alaikäisen kanssa avioituneeseen täysi-ikäiseen henkilöön, kun se Ruotsissa voi puolison lisäksi kohdistua suhteen solmimisessa myötävaikuttaneisiin tahoihin, käytännössä usein lapsen vanhempiin.

Alaikäisten solmimat avioliitot mahdollistavasta poikkeuslupamenettelystä luopuminen sekä artikkelissa ehdotettu sääntelymalli, jossa alaikäisen solmima avioliitto tai avioliitonomainen suhde synnyttäisi suhteen solmimisessa myötävaikuttaneisiin henkilöihin kohdistuvan rikosvastuun, nostavat esille kysymyksen rikosoikeudellisen tai yleisemmin oikeudellisen lähestymistavan rajoista. Ensin mainittua koskevaan hallitukseen esitykseen annetuissa asiantuntijalausunnoissa esitetään kysymys, voiko melko harvakseltaan käytetystä poikkeuslupamenettelystä luopuminen johtaa siihen, että ongelmat yksinkertaisesti siirtyvät eri taholle. *Sanna Mustasaari* esittää näkemyksensä lupamenettelystä luopumisen rajoittavan alaikäisten itsemääräämisoikeutta erityisen henkilökohtaisella identiteetti- ja seksuaalioikeuksien alueella. Mustasaaren mukaan on mahdollista, että poikkeuslupamenettelystä luopuminen aiheuttaa joillekin

85. Esim. SOU 2018:69, s. 114; Åklagarmyndigheten, Granskning av ärenden angående äktenskapstvång, försök och förberedelse därtill samt vilseledande till tvångsäktenskapsresa. ÅM-A 2016/0359, 2016.

86. Vrt. SOU 2018:69, s. 123–124.

87. SOU 2018:69. Esitys on artikkelia kirjoitettaessa lausuntokierroksella.

88. Lov om straff (straffeloven) 262 §.

alaikäisille konkreettisesti hankalia tilanteita.⁸⁹ Mustasaaren esittämä kysymys on perusteltu ja voidaan esittää myös suhteessa yllä hahmoteltuun kriminalisointimalliin. Koska jokaisen yksilön erityistarpeet huomioivaa lainsäädäntömallia on käytännössä mahdoton luoda, ratkaisun on pohjauduttava lapsen oikeuksien kokonaisvaltaiseen tarkasteluun.

Alaikäisten solmimien avioliittojen kriminalisoinnin taustalla on pyrkimys turvata lapsen tasapainoinen kehitys ja estää varhain solmittuihin avioliittoihin liittyvien riskien konkretisoituminen yksilötasolla. On totta, että lapset ja nuoret kehittyvät ja kypsyvät eri ikäisinä. Tutkimustieto, johon myös kansainvälinen ihmisoikeuskehitys vahvasti tukeutuu, luo kuitenkin yksiselitteisen kuvan varhaisten avioliittojen riskeistä. Lisäksi intressivertailussa on huomioitava lasten erityinen haavoittuvuus ja siitä johtuva valtion korostunut velvollisuus turvata lapsen hyvinvoinnille välttämätön suojelu ja huolenpito.⁹⁰ Näin ollen alaikäisten seksuaalisuuteen ja identiteettiin ulottuvaa itsemääräämisoikeutta tuleekin lähestyä myös – ja ennen kaikkea – suojelunäkökulmasta. Kuten edellä on tuotu esille, alaikäisen mahdollisuudet vastustaa heihin kohdistuvaa pakkoa tai painostamista ovat heikot. Selkeä lapsiavioliitot kieltävä sääntely antaisi nuorille mahdollisuuden odottaa täysi-ikäisyyttä ja sen myötä saavutettavia parempia valmiuksia itsenäiseen päätöksentekoon ja tahdonmuodostukseen.⁹¹

Sääntelyllä olisi merkitystä myös syrjimättömyysnäkökulmasta. Poikkeusluopamenettelystä luopumisen voi tilastotiedon valossa olettaa vaikuttavan lähinnä niiden nuorten asemaan, joiden perheellä ei ole ulkomaalaisliityntää. Tämä johtaa tilanteeseen, jossa lainsäädäntö ei anna lapsille ja nuorille yhdenvertaista suojaa. Toinen syrjintänäkökulma koskee sukupuolten välistä tasa-arvoa. Vaikka erityinen haavoittuvuus pitää paikkansa niin poikien kuin tyttöjenkin kohdalla, enemmistö sosiaaliselle kontrollille, mukaan lukien pakkoavioliitto, altistuvista lapsista ja nuorista on tyttöjä. Näin ollen sillä, että lainsäädännössä nyt oleva avioliitonomaiset suhteet salliva porsaanreikä suljettaisiin, olisi merkitystä erityisesti tyttöjen oikeuksien kannalta.

6. Siviilioikeudellinen sääntely

Pakkoavioliiton uhrin näkökulmasta siviilioikeudellisella sääntelyllä on huomattava merkitys. Istanbulin sopimuksen 32 artiklassa sopimusvaltioita kehoitetaan

89. Sanna Mustasaari, Lausunto liittyen hallituksen esitykseen HE 211/2018 vp ja lakialoitteeseen LA 8/2015 vp, 2018.

90. YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista, art. 3.

91. Ks. ihmisoikeusliiton lausunto alaikäisavioliittojen sääntelytarvetta koskevaan arviomuistioon.

toteuttamaan tarvittavat toimenpiteet sen varmistamiseksi, että pakottamalla solmitut avioliitot voidaan mitätöidä, kumota tai purkaa aiheuttamatta uhreille kohtuutonta taloudellista tai hallinnollista taakkaa. Suomessa sopimuksen ratifiointi toteutettiin näiltä osin voimassaolevaan avioeroa koskevaan sääntelyyn viittaamalla. Ratifiointimietinnössä tätä perusteltiin muun muassa avioeroprosessin helppoudella, edullisuudella ja nopeudella.⁹²

Suomessa avioliitto voi päättyä avioeron ohella ainoastaan toisen puolison kuolemasta seuraavaan avioliiton purkautumiseen tai vihkimistä koskevien muutovaatimusten noudattamatta jättämisestä aiheutuvaan pätemättömyyteen. Avioliittolain mukaan pätemättömyys voi johtua joko siitä, etteivät kihlakumppanit ole vihkimisessä samanaikaisesti läsnä, toinen heistä ei vastaa myöntävästi avioliiton solmimishalukkuutta koskevaan kysymykseen, vihkijä jättää julistamatta kihlakumppanit aviopuolisoiksi tai vihkimisen toimittaa henkilö, jolla ei ole vihkimisoikeutta.⁹³ Suurimmassa osassa Euroopan unionin jäsenmaita siviilioikeudellinen sääntely sisältää säännöksen pakottamisen tai uhkaamisen alaisena solmitun avioliiton päättämisestä. Tavallisinta on, että pakottamalla solmittu avioliitto pystytään mitätöimään. Vain Suomessa, Irlannissa, Kroatiassa ja Unkarissa ei siviililainsäädännössä ole lainkaan pakkoavioliiton päättämistä koskevia säännöksiä.⁹⁴

Pakkoavioliiton uhrille avioliiton päättymistapa voi olla hyvinkin merkityksellinen. Mitätöinnin seurauksena pakolla solmittu avioliitto pyyhitään pois ikään kuin sitä ei olisi koskaan ollut olemassa. Tällöin julkinen valta pidättäytyy tunnustamasta pakolla solmittua avioliittoa ja uhrin statukseksi merkitään eronneen sijasta naimaton. Pakkoavioliittokokemuksesta toipuvalle uhrille tämä voi olla symbolisesti tärkeää.⁹⁵ Vaihtoehtoja tarkasteltaessa on kuitenkin huomioitava eroavaisuudet mitätöinnin ja avioeron aiheuttamisessa varallisuus-, jäämistö- ja lapsioikeudellisissa seuraamuksissa.⁹⁶ Siinä missä mitätöinti voi olla asianmukainen vaihtoehto vain lyhyen aikaa kestäneen pakkoavioliiton päättämiseksi, tilanne voi olla toisenlainen pitkään kestäneen liiton kohdalla, jossa edellä mainittujen oikeusseuraamusten merkitys voi olla huomattavan suuri.

Pakkoavioliittojen uhrin ovat usein ulkomaalaistaustaisia. Vaikka avioerolla ei Suomessa ole leimaavaa vaikutusta, osan uhreista elinpiirissä asia voi olla toisin

92. Ulkoministeriön mietintö 2013, s. 62.

93. AL 15 §, 19 §.

94. European Parliament 2016, s. 41. Ks. myös European Union Agency for Fundamental Rights 2014, s. 22.

95. Ks. Toivonen 2017.

96. Pakkoavioliiton aikana mahdollisesti syntyneiden lasten oikeudellisesta asemasta päättäminen on ylipäätään haastava kysymys. Sitä ratkaistaessa voidaan joutua ottamaan kantaa esimerkiksi siihen, kuinka lapsen ja vanhemman edun välinen keskinäinen ristiriita tulisi yksittäistapauksessa ratkaista.

ja avioero vaikeuttaa tuntuvasti eronneen henkilön elämää tulevaisuudessa.⁹⁷ Myös tämä näkökulma tulee huomioida arvioitaessa pakkoavioliiton päättämistä sääntelevien siviilioikeudellisten keinojen riittävyttä. Näkemykseni onkin, että vaikka mitätöintiä käytännössä sovellettaisiin vain rajallisessa määrässä pakkoavioliittotapauksia, tulisi avioliittolain sisältää myös kyseinen vaihtoehto.

Istanbulin sopimus ei aseta sopimusvaltioille ulkomailla solmitun avioliiton tunnustamista koskevia velvoitteita. Koska tunnustamista koskevilla käytännöillä voi olla huomattavia vaikutuksia paitsi uhrien mahdollisesti myös muiden perheenjäsenten elämään, kysymystä on aiheellista sivuta lyhyesti tässäkin yhteydessä. Suurin merkitys tunnustamiskäytännöllä on tapauksissa, joissa ainakin toinen aviopuolisoista on alaikäinen. Avioliittolain kesäkuussa 2019 voimaan tulleen muutoksen jälkeen alaikäisen ei enää ole mahdollista solmia Suomessa avioliittoa. Jotta säännöstä ei voitaisi kiertää solmimalla avioliitto ulkomailla, tunnustamiskäytäntöjen tulee olla sopusoinnussa avioliittolain kanssa. Tällä hetkellä maistraattien tunnustamiskäytäntö perustuu *ordre public* - eli ehdottomuusperiaatteen soveltamiselle. Avioliittolain 139 pykälään liittyvien esitöiden mukaan vieraan valtion lain mukaan pätevä avioliitto voidaan jättää tunnustamatta, jos se johtaisi Suomen oikeusjärjestyksen perusteiden vastaiseen lopputulokseen.⁹⁸ Ehdottomuusperiaatteen soveltaminen on selkeintä räikeästi oikeusjärjestyksen vastaisissa tapauksissa. Hallituksen esityksessä esimerkiksi annetaan ”selvästi lapsi-ikäisen” solmima avioliitto.⁹⁹ Vaikka maistraatit käytännössä jo soveltavat ehdottomuusperiaatetta esitöissä esitettyä laajemmin, tunnustamiskäytäntöjä ohjaavia periaatteita tulisi punnita mahdollisen pakkoavioliiton kriminalisointia koskevan lainsäädäntöprosessin yhteydessä tarkemmin.¹⁰⁰ Oma näkemykseni on, artikkelissa esitettyjen etenkin alaikäisavioliittoihin liittyvien näkökulmien mukaisesti, ettei alle 18-vuotiaiden solmimia avioliittoja tulisi pääsääntöisesti tunnustaa edes niissä tapauksissa, joissa kummallakaan puolisoilla ei ole liityntää Suomeen.¹⁰¹ Toisaalta tapauskohtaista harkintaa tulisi voida käyttää tilanteissa, joissa tunnustamatta jättäminen johtaisi ainakin toisen avioliiton osapuolen kanalta sietämättömään tilanteeseen.¹⁰²

97. Gangoli – Chantler – Hester – Singleton 2011, s. 27.

98. Hallituksen esitys Eduskunnalle eräiden avioliittoa ja perimystä koskevien kansainvälisen yksityisoikeuden alaan kuuluvien säännösten uudistamisesta 44/2001 vp, s. 51–52.

99. HE 44/2001 vp, s. 52.

100. Ks. oikeusministeriön arviomuistio 21/2018, s. 13–14; HE 211/2018 vp, s. 10.

101. Vrt. Regeringens proposition 2017/18:288.

102. Ks. Sanna Mustasaari, The Married Child Belongs to No One: Legal Recognition of Forced Marriages and Child Marriages in the Reuniting of Families, *Child and Family Law Quarterly*, 26(3) 2014, s. 262–282.

7. Lopuksi

Viime vuosina tehdyistä suomalaista pakkoavioliittoa koskevista selvityksistä ilmenee, että pakkoavioliittoja koskeva kotimainen lainsäädäntö on riittämätön. Vaikka kyseinen huoli heräsi jo Istanbulin sopimuksen ratifioinnin yhteydessä, lainsäädännöllisesti ollaan edelleen samassa tilanteessa kuin ratifiointineuvottelujen aikana vuonna 2013.

Pakkoavioliittoilmiössä ei puhuta ainoastaan vakavasta ihmisoikeusloukkauksesta, vaan myös teoista, joiden torjumiseen Suomi on kansainvälisin sopimuksin sitoutunut. Ihmisoikeussopimuksista juontuvat standardit ovat yksiselitteisiä. Niiden asianmukainen ratifioiminen vaatii kuitenkin uusia säännöksiä. Uusien pykälien sujuvan ja tehokkaan soveltamisen oppiminen vaatii aikaa, jota uhrien näkökulmasta ei enää riitä tuhlettavaksi.

Lainsäädäntöön kohdistuvien muutosten lisäksi vaaditaan myös muuta. Uhrien haavoittuvan aseman vuoksi tapaukset jäävät herkästi piilorikollisuuksiksi. Näin ollen olisikin ensiarvoisen tärkeää lisätä viranomaisten kompetenssia tunnistaa tapauksia ja niiden riskitekijöitä sekä turvata uhrien ja potentiaalisten uhrien tukipalveluita, joiden olemassaolo ja saavutettavuus saattavat viime kädessä ratkaisevasti vaikuttaa yksittäisen pakkoavioliiton solmineen tai sen uhan alla elävän nuoren selviytymiseen.

Does Finnish law meet the needs of the victim of forced marriage?

TUULI HONG, LL.D.

In Finland, child marriages and forced marriages received public attention in the context of the refugee crisis that burst out in Europe in 2014–2015. The Finnish ratification of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, also known as the Istanbul Convention, was prepared during the same period. In the article, the Convention is used as the benchmark against which the Finnish legislation applicable in case of forced marriage is compared. In addition to criminal law, also civil legislation is considered. The author asserts that the legislation does at present not protect the victims – and potential victims – appropriately. The question of whether there should be a separate criminalisation of forced marriage should be properly evaluated. Furthermore, since the victims of forced marriage often are minors, the issue should be discussed from a perspective that would safeguard underage children at risk of becoming victims of forced marriage.